

Πρόλογος

Οι μαθηματικοί χαρακτηρίζουν τους πρώτους αριθμούς ως τα άτομά τους, διότι όλοι οι αριθμοί μπορούν να αναλυθούν ως παράγωγα των πρώτων. Θεωρώ ότι τα παράδοξα είναι τα άτομα της φιλοσοφίας, επειδή αποτελούν τα βασικά σημεία εκκίνησης ενός πειθαρχημένου συλλογισμού.

Η φιλοσοφία συνέχεται μάλλον από τα ερωτήματα παρά από τις απαντήσεις της. Τα βασικά φιλοσοφικά ερωτήματα απορρέουν από τις δυσχέρειες που ενυπάρχουν στο κοινό εννοιολογικό μας σύστημα. Αυτά τα παράδοξα συνδέουν τις γενεές με κοινά προβλήματα και με μια αυξανόμενη παρακαταθήκη αποκρίσεων.

Η φιλοσοφία παρουσιάζεται συνήθως μέσα από το πρίσμα των θεμάτων της ή μέσα από το πρίσμα της ιστορίας της. Μια μελέτη της ιστορίας των παράδοξων προσφέρει την ευκαιρία να εφαρμόσουμε ταυτόχρονα και τους δύο τρόπους προσέγγισης.

Το βιβλίο αυτό διέπεται από μια ανθρωπολογική υπόθεση εργασίας: τα παράδοξα αναπτύχθηκαν από τους γρίφους της αρχαιοελληνικής λαογραφίας (όπως και οι δελφικοί χρησμοί, οι χριστιανικές κατηχήσεις και το παιχνίδι των συλλαβόγριφων). Επομένως, αρχίζω κλασικά από τους έλληνες φιλοσόφους. Αυτοί έδωσαν στην άτυπη λεκτική μονομαχία την εκλεπτυσμένη μορφή της «διαλεκτικής», της μεθόδου που είναι πασίγνωστη από τους πλατωνικούς διαλόγους. Τα επιτεύγματα

των Ελλήνων βελτιώθηκαν με τη σειρά τους, αποφέροντας τις σύγχρονες λογικές και διαλεκτικές συλλήψεις της ιστορίας και της επιστήμης.

Τα παράδοξα είναι ερωτήματα (ή, σε μερικές περιπτώσεις, ψευδοερωτήματα) που μας αφήνουν μετέωρους ανάμεσα σε *πάρα πολλές* σωστές απαντήσεις. Όταν μια αμοιβάδα διαιρείται στα δύο, παύει να υπάρχει; Από τη μια πλευρά, κάποιοι οργανισμοί μπορούν να επιζήσουν μετά την απώλεια του μισού σώματός τους. Το μόνο πρόβλημα με τη μητέρα αμοιβάδα είναι ότι τα καταφέρνει μια χαρά: αντί να απολέσει το μισό της σώμα ως νεκρό ιστό, δημιουργεί μια δεύτερη υγιή αμοιβάδα. Από την άλλη πλευρά, η αναπαραγωγή της αμοιβάδας μοιάζει με αυτοκτονία, επειδή δεν υπάρχει τίποτα που να επιβιώνει *ως ίδιο και το αυτό*. Θα ήταν αυθαίρετο να ταυτίσουμε τη μητέρα αμοιβάδα με μία μόνο από τις θυγατέρες της. Και το να πούμε ότι η μητέρα αμοιβάδα εξακολουθεί να υπάρχει ως το ζεύγος των θυγατέρων της έρχεται σε αντίθεση με την ιδέα ότι οι οργανισμοί είναι ενοποιημένα άτομα.

Τυπικά, η λύση ενός παραδόξου διαθέτει ένα σκεπτικό που μοιάζει ακαταμάχητο όταν το εξετάζουμε αποσπασμένο από το σύνολο. Το ερώτημα διατηρείται ζωντανό χάρη σε μια διελκυστίνδα μεταξύ ισάξιων αντιπάλων. Οι Έλληνες γοητεύονταν από τις αναπάντεχες, ανθεκτικές αντιθέσεις αυτού του είδους.

Η κοινή λογική δίνει ίσως την εντύπωση ενός αρραγούς, άχρονου όλου. Στην πραγματικότητα, όμως, μοιάζει με την επιφάνεια της Γης: ένα ακανόνιστο παζλ από γιγαντιαίες πλάκες που συγκρούονται αργά και τρίβονται η μια πάνω στην άλλη. Η σταθερότητα της *terra firma* είναι το αποτέλεσμα μεγάλων και αντίρροπων δυνάμεων. Η ισορροπία είναι ατελής: υπάρχει διαρκής υποκειμένη ένταση και, περιστασιακά, αιφνίδια μετατόπιση. Τα παράδοξα σηματοδοτούν τεκτονικά ρήγματα στον κόσμο της κοινής λογικής.

Οι ρωγμές αυτές εισχωρούν άραγε στη λογική καθεαυτή; Πολλοί φιλόσοφοι μας παροτρύνουν να ακολουθήσουμε το επιχείρημα οπουδήποτε μας οδηγεί· στην περίπτωση του Σωκράτη, ακόμα και στο θάνατο. Αλλά τι κάνουμε όταν ακαταμάχητα επιχειρήματα μας οδηγούν σε *αντιτιθέμενες* κατευθύνσεις;

Μια ριζοσπαστική απάντηση, την οποία έδωσε πρώτος ο Ηράκλειτος, είναι να αποδεχτούμε την πραγματικότητα των αντιφάσεων. Ο Ηράκλειτος θεωρεί ότι τα παράδοξα βρίσκονται έξω στον κόσμο. Αυτή η γραμμή σκέψης αναπτύχθηκε από τον Χέγκελ, τον Μαρξ και, σήμερα, από τους διαληθιστές λογικούς της Αυστραλίας.

Στο άλλο άκρο υπάρχουν εκείνοι που εντοπίζουν την ασυνέπεια μας στο γεγονός ότι βασιζόμαστε στις αισθήσεις μας. Ο Παρμενίδης απορρίπτει την επίφαση ότι υπάρχουν πολλά πράγματα που αλλάζουν και κινούνται. Συλλαμβάνει την πραγματικότητα ως ένα μοναδικό, ενοποιημένο όλον. Τα παράδοξα του Ζήνωνα ήταν σχεδιασμένα για να ενισχύσουν το συμπέρασμα του Παρμενίδη, εξάγοντας παραλογισμούς από την κοινή λογική.

Οι περισσότεροι φιλόσοφοι είναι μετριοπαθείς όταν προσπαθούν να συμβιβάσουν την αντίληψη με τη λογική. Η συμβιβαστική λύση του Δημόκριτου ήταν ένα μεταβαλλόμενο σύμπαν από σύνθετα αντικείμενα, φτιαγμένα από αμετάβλητα, αδιαίρετα άτομα που κυκλοφορούν στο κενό. Οι ορθολογιστές θεωρούν ότι η πλάστιγγα γέρνει υπέρ της λογικής. Ανάγουν τα παράδοξα στην ανεπάρκεια *a priori* διοράσεων. Με την άνοδο της επιστήμης, οι εμπειριστές έκαναν σκληρό παζάρι προς την αντίθετη κατεύθυνση. Αυτοί ανάγουν τα παράδοξα στην υπεραφθονία εσφαλμένων πληροφοριών. Αν μπορούσαμε να αποκαθάρουμε τον εαυτό μας από τη δεισιδαιμονία και από πιο πανούργους μολυντές, θα κατακτούσαμε την υπομονή που χρειάζεται για να απαντήσουμε στο ερώτημα ποιοι γρίφοι μπορούν να απαντηθούν και την ωριμότητα να ομολογήσουμε την

άγνοιά μας όταν φτάνουμε στα απώτερα όρια των αισθήσεών μας. Τα παράδοξα έχουν διαμορφώσει και συνάμα διαμορφωθεί από την κλασική διαμάχη ορθολογιστών και εμπειριστών. Μια πιστή απεικόνιση των παραδόξων τα τοποθετεί στο φυσικό πνευματικό περιβάλλον τους. Χωρίς αυτό το υπόβαθρο, αποκτούν την όψη ζώων του τσίρκου.

Παραδέχομαι ότι τα παράδοξα οφείλουν *ενίοτε* να μελετώνται χωριστά. Οι λογικοί και οι μαθηματικοί συναρμολογούν αδιαλείπτως παράδοξα σ' ένα κλινικό περιβάλλον. Αντινομίες, παραλογισμοί και σοφιστείες στήνονται μπροστά στον αναγνώστη σαν νεοσύλληκτοι σε μαζική ιατρική εξέταση. Έχουμε μάθει πολλά από αναλυτικές μεθόδους που αγνοούν την ευρύτερη εικόνα. Αλλά γιατί να αγνοούμε *πάντα* την ευρύτερη εικόνα;

Εν πάση περιπτώσει, ενδιαφέρομαι για τις εξελικτικές και αρχαιολογικές όψεις των παραδόξων. Κατά συνέπεια, η προσέγγισή μου είναι πιο χαλαρή. Μολονότι έχω τη δική μου θεωρία για τα παράδοξα, η δική μου πρόθεση είναι να τα κάνω να εμφανιστούν επί σκηνής με δική τους πρωτοβουλία και με την αρχική τους σειρά.

Τα βαθύτερα παράδοξα είναι εξωστρεφή, εκ φύσεως ικανά να συστήνονται μόνα τους. Αυτές οι προκλήσεις προς τις υποχρεωτικές, καθολικές πεποιθήσεις διασαφηνίζονται από μόνες τους· μας κεντρίζουν να κάνουμε διακρίσεις και να διατυπώνουμε υποθέσεις που αναφέρονται στον τρόπο με τον οποίο πρέπει να αντιδρούμε στα παράδοξα. Σφάλει ποτέ η κοινή λογική; Μήπως τα παράδοξα είναι συμπτώματα των αδυναμιών της ανθρώπινης λογικής; Μήπως υποδεικνύουν άφατες αλήθειες; Πότε είναι ορθολογικό να αγνοούμε τα επιχειρήματα;

Όταν ο ανιψιός του Αριστοτέλη Καλλισθένης προσφέρθηκε να καταγράψει την εκστρατεία του Μεγάλου Αλεξάνδρου, χρειάστηκε να ακολουθήσει τον παράτολμο Αλέξανδρο σε καταστάσεις που επέσυραν εσφαλμένους υπολογισμούς. Αυτοί

που ανακαλύπτουν παράδοξα εκθέτουν τους ιστορικούς τους σ' έναν παράλληλο κίνδυνο. Από μια φαινομενικά ασφαλή απόσταση, βλέπω τον ερευνητή να τεντώνει το λαιμό του για να δει καλύτερα, να βάζει τελικά το ένα πόδι σε μια αρχή που μοιάζει σταθερή και το άλλο σε μια δεύτερη αρχή, που στην πραγματικότητα είναι ασύμβατη με την πρώτη. Μέσα στο ζήλο μου να στηρίξω το επισφαλές του πάτημα, ριψοκινδυνεύω να στραβοπατήσω κι εγώ. Στις σελίδες που ακολουθούν, το παίζω κορόνα γράμματα ξανά και ξανά, διατρέχοντας δύο χιλιετίες. Αργά ή γρήγορα πρέπει να μοιραστώ την τύχη εκείνων που χρονογραφώ. Ζητώ συγγνώμη για τα σφάλματα αυτά, αλλά είμαι ευγνώμων σ' εκείνους που με οδήγησαν σε μια θέση από την οποία μπορώ να τα διαπράξω.

Οφείλω και πιο συγκεκριμένες ευχαριστίες. Ευχαριστώ τον εκδότη του *Mind* για την άδεια να αναδημοσιεύσω, στο πρώτο κεφάλαιο, ένα μέρος του άρθρου «Η κότα έκανε το αυγό ή το αυγό την κότα;» *Mind* 101/403 (Ιούλιος 1992): 541-42. Είμαι ευγνώμων στον Β. Άλαν Γουάιτ για την άδεια να παραθέσω την «Αντινομία» από την ιστοσελίδα του που είναι αφιερωμένη στα φιλοσοφικά άσματα, στη διεύθυνση www.manitowoc.uwc.edu/staff/awhite/phising.htm. Τέλος, ευχαριστώ τους συναδέλφους και τους φοιτητές μου στο Dartmouth College για τα σχόλια και τις υποδείξεις τους σχετικά με παλαιότερα σχέδια αυτού του βιβλίου.